

„MINDEN CSAK EGY HAJSZÁLON FÜGG”
HELYZETJELENTÉS ERDÉLYBŐL 1552. SZEPTEMBER 11-ÉN

VIROVECZ NÁNDOR
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Történeti Intézet

A történettudomány művelésének sajátossága, hogy a kiélezett, sorsfordító időszakok történetének megírása során olyan személyek karakterét domborítjuk ki, akiket az eseményekért felelősnek vagy azokban ártatlannak utólagosan kijelölünk. A történetet rendszerint kétoszlatú narratíva mentén beszéljük el: szereplőit vagy elkövetőket, vagy áldozatokat halmazzaiba csoportosítjuk, s hajlamosak vagyunk negligálni a köztes megközelítéseket. Nincs ez másképp a 16. század közepén lezajlott magyarországi országgyűlés és erdélyi Habsburg-hatalomátvétel korábbi elbeszélése esetében sem.

A régebbi szakirodalom sommás értékítéletet fogalmazott meg az 1549/1551–1553/1556 közötti időszakról.¹ A hangsúlyt rendszerint arra helyezték, hogy Ferdinánd király megvalósíthatatlan terveket szőtt, úgy pénzügyi, mint katonai szempontból magára hagyta országát, a leginkább csak a garázdálkodásban érdekelt idegen zsoldosok várfeladóként vagy alkalmatlan vezetőként leszerpeltek, és csakis az osztársadalmi ellenállásnak volt köszönhető, hogy további országrészek nem kerültek török kézre. Gyakran találkozhatunk azzal az állítással, hogy Erdély és a keleti országrészek átadása Fráter György elhibázott döntése volt, amivel tévútra vitte az országot, és ennek volt a következménye a súlyos válságokkal teli időszak. A dichotómia a legélesebben valahol abban érhető tetten, amikor a Lippát harc nélkül feladó spanyol tábornok Bernardo de Aldanát szembeállították a Temesváron – tegyük hozzá, szintén a feladást követően – hősi halált halt Losonczy István temesi ispánnal vagy az Eger sikeres védelmét vezető Dobó Istvánnal. Ez a narratíva természetesen a nemzeti emlékezet hangsúlyos része mind a mai napig.

Ma már tudjuk, hogy ebben a rendkívül exponált helyzetben Ferdinánd királynak és bátyjának, V. Károly császárnak nemcsak a magyarországi hadszíntér akut

¹Különösen: GÖMÖRY Gusztáv: Eger ostroma 1552-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3 (1890), 613–615., CZÍMER Károly: Temesvár megvétele. 1551–1552. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1893), 15–71., 196–299., 308–376., KROPF Lajos: Castaldo Erdélyben. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 8 (1895), 350–366., 510–521. és 9 (1896), 53–72., 161–186., 299–325., 465–483., VERESS Endre: Déva és környéke Castaldo idejében. (Adalékok Hunyadmegye 1551–53 közti történetéhez). In: *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat kilenczedik Évkönyve az 1896–98. évekről.* (Szerk.): VERESS Endre. Déva 1898, 19–66.

problémáival kellett szembenézni, hanem a francia és itáliai politikai helyzettel, valamint a válságot egyre csak mélyítő birodalmi belügyekkel is.² Az újabb munkák már jelentősen árnyalták a korábbi képet, és jelen tanulmány szerény célja ugyancsak ez: az eddigiektől eltérő aspektusból és kifejezetten egy forrással illusztrálni ezt az időszakot, valamint a korábbi leegyszerűsítő magyarázatok helyébe a kor viszonyrendszerében fölfedezhető ok-okozati összefüggéseket felvillantani.

A legsötétebb óra

Az erdélyi hatalomátvétel zálogát mindenekelőtt az a haderő adta, amely Giovanni Battista Castaldo királyi főhadparancsnok és katonai helytartó vezetésével érkezett a tartományba. Castaldo 1551 májusában indult el Egerből a parancsnoksága alá rendelt magyar–német–cseh–spanyol alakulatokból álló haderővel, majd csatlakoztak hozzá Ferdinánd király biztosai, Nádasdy Tamás és cesedi Báthory András, míg végül júniusban érkezett meg Kolozsvárra.³ Fráter György hathatós működésének köszönhetően átvette Erdélyt Izabellától és János Zsigmondtól. Jelentős szerepe volt Lippa 1551. november-decemberi visszavételében és a Fráter György elleni merénylet megszervezésében is.

Az 1552-ben lezajlott török hadjáratok, valamint az Erdélyben állomásozó haderő fölött idővel egyre inkább elhatalmasodó problémák oda vezettek, hogy 1552 őszére nemcsak az erdélyi Habsburg-hatalom ingott meg, hanem a haderő felbomlása is egyre nyomasztóbb realitássá vált. A nyár folyamán Hadim Ali budai beglerbég és Kara Ahmed pasa vezetésével megindult két török hadjárat stratégiai szempontból rendkívüli kihívásokat jelentett a döntéshozók számára, amelyet a seregstetek tagolt elosztásával igyekeztek orvosolni. Mindezt a folyamatosan változó katonai helyzet

² OBORNI Teréz: *Az ördögös barát: Fráter György (1482–1551)*. Budapest: Kronosz 2017., KORPÁS Zoltán/B. SZABÓ János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1551-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában. 1552–1568.* (Szerk.): BUJDOSNÉ PAP Györgyi/FEJÉR Ingrid/H. SZILASI Ágota. Eger: Dobó István Vármúzeum 2017 (Studia Agriensia 35), 89–116., Florin Nicolae ARDELEAN: On the Foreign Mercenaries and Early Modern Military Innovations in East Central Europe. Castaldo’s Army in Transsylvania and the Banat. In: Bujdosné Pap/Fejér/H. Szilasi, 117–129., GUITMAN Barnabás/KORPÁS Zoltán/TÓTH Ferenc/B. SZABÓ János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. In: *Világtörténet* 9 vagy 41/2 (2019), 253–293., UJJ Zoltán: A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában (1544–1548). In: *Külföldi Műhely* 5/1–2 (2023), 343–363., KANÁSZ Viktor: Szász Móric 1552. évi magyarországi hadjárata és győri táborozása. In: *Arrabona* 61. (2023), 61–90., VIROVECZ Nándor: *Híres-hírhedt Balassa Menyhárt*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2023, 111–143., legújabb: KANÁSZ Viktor/UJJ Zoltán/VIROVECZ Nándor: Adj király, katonát! Hadvezetés és mozgósítás Magyarországon 1552-ben. In: *Kortalan Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil emlékére.* (Szerk.): MEZEI Bálint/BARTHA Eszter/BAGI Dániel. Budapest: ELTE Eötvös 2025, 299–319.

³ Vitatott útvonalon és időközökkel. Vö. Czimer, 19–20. és Kropf (1896), 321. (6. l.) és 322. (1. l.).

nehéztette. 1552. július 27-én Losonczy – miután a legutolsó török roham éket vert Temesvár vára és városa közé – felhagyott a kilátástalannak ígérkező további védelemmel, s bár a pasával megegyezett, a kivonuló magyar–délsláv–német–cseh–spanyol csapatok nagyobb részét a törökök lemészárolták vagy foglyul ejtették. Pár nappal később Aldana, nem vállalva Lippa kilátástalannak ígérkező védelmét, a vár védműveinek állapotára, valamint az elcsigázott és csekély létszámú katonai erőre hivatkozva kivonult onnan, így a török harc nélkül szállta meg a várat. Alig tíz nappal később az a Hadim Ali budai pasa, aki korábban bevette Veszprémet, a nyár folyamán pedig elfoglalta a nógrádi várakat, a Hont vármegyei Palást mellett kétnapos nyílt mezei csatában legyőzte az Erasmus Teufel és Sforza Pallavicini vezette keresztény sereget. Jóllehet Castaldo már Temesvár és Lippa elfoglalása után arra számított, hogy Kara Ahmed betör Erdélybe, ez azonban nem történt meg. Hadim Ali a palásti győzelem után visszatért Budára, majd augusztus végén Szolnok alá vonult, akihez szeptember első napjaiban Kara Ahmed is csatlakozott. A korszerű védművekkel megtervezett, de be nem fejezett szolnoki vár védelmét nem sikerült megfelelően összehangolni, az őrség java elmenekült, a várat szeptember 3-án elfoglalták a törökök. A hódítók két serege ezután Eger és a kortársak szerint azt követően Tokaj, Sárospatak, majd Kassa bevételére készül – és ennek sikerében nem is kételkedtek.

Az 1552-es év keresztény, magyar győzelmei vagy részleges sikerei az egri ragyogáson túl Szász Móric dunántúli akcióiban és Erdély megtartásában mutatkoztak meg. Jóllehet az oszmánok a végső, valamikor Szolnok elfoglalása után módosított stratégiai célt nem érték el, mégis az összképet a nyomasztó mértékű területi hódításuk uralja.

„... csak erélye volt kevés és tetteje lassú.” – a gyáva és tehetségtelen Castaldo mítosza

A korábbi történeti szakirodalom sommás megállapításokkal Castaldót (és valamilyest Aldanát) tette felelőssé a történetekért, legalábbis Temesvár és Szolnok elvesztéséért, valamint az erdélyi állapotokért bizonyosan. Ez a vád mindenekelőtt abból eredt, hogy Ferdinánd instrukciója szerint Miksa távollétében a *condottiere* katonai téren helyettesként vitte az ügyeket, következésképp ő volt a haderő főparancsnoka.⁴

A Gömör Gyusztáv szerint „*álnok*”⁵ s a Czímer Károly szerint Fráter György meggyilkoltatása után „*mindenkit gyanúsítgatni szerető császári vezér [...] más behálózandó áldozatot keresett*” (ti. Losonczyt vagy Aldanát), miközben „*dölyfős modorában az erdélyi fölkelő hadak értékét folyton becsmérelte és lenézte*”.⁶ Kropf Lajos minden

⁴Ognjeslav UTJEŠINOVIĆ OSTROŽINSKI: *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius*. Wien: Wilhelm Braumüller 1881, (Urkundenbuch) 24–32., Kropf (1896), 180.

⁵Gömör, 614.

⁶Czímer, 213., 312.

baj eredőjének két dolgot jelölt meg: egyrészt Castaldo nem rendelkezett azokkal a politikai készségekkel, amelyekkel eligazodhatott volna a bonyolult és megosztott erdélyi politikai viszonyrendszerben, másrészt egyetlen afrikai bevetésen kívül nem volt tapasztalata a törökök elleni harcban.⁷ A sorban Veress Endre volt az egyedüli, aki valamelyest megengedőbb hangnemben szólt róla, és inkább a körülmények áldozataként tekintett rá – bár állítólagos gyávaságát ő sem mulasztotta el szóvá tenni.⁸

Mindebben nem is az a legérdekesebb, hogy a „*polgári kor*” szerzői az idegen zsoldost pellengérré állították, mert a nemzetépítés korában, a 19. század végén az ilyesfajta megnyilatkozás szinte kötelező érvényűnek volt mondható. Jóval szembeötlőbb, hogy negligálták azokat a magyarázatokat, amelyeket a kortársak a kudarc okaként világosan megneveztek: a nemesi felkelés és helyi csapatok mozgósításának sikertelenségét, a logisztikai problémákat és a kellően nem összehangolt vezetői döntéseket.

Castaldo feladatkörének elemeit azonban – jóllehet az instrukciót már 1881-ben publikálták – már kevésbé méltatták figyelemre. Az erdélyi tartózkodása során jelentkező problémakör – amely Barabás Samu 1891–1982-ben közzétett regesztáiból is kitűnt –, bár ismert volt, a kialakult prekoncepciót nem tudta árnyalni. Pedig nemcsak Castaldo, hanem a teljes 1552-es év hadtörténetének mélyebb megértéséhez érdemes feltenni a kérdést, vajon tartható-e az inkompetens és gyáva *condottiere* képe. Az 1551. április 27-én Bécsben kelt instrukció szerint Castaldo feladata mindenekelőtt Erdély megvédeése és megtartása volt, és a későbbiekben maga a király is óva intette őt a kockázatos vállalkozásoktól.⁹ A parancs szerint ha a törökök Szolnok vagy más (nem nevesített) határmenti erősségek ellen támadnának, akkor Aldana, Teufel és mások tanácsát kikérve az ő feladata a támadás elhárítása. Az ellenség üldözésébe viszont csak akkor foghat, ha bizonyítottan a törökök a békeszegők, és ha nem jár jelentős veszteséggel. Tény, hogy küldött el csapatokat maga mellől Losoncynak Temesvárra és Aldanának Lippára. Mint az köztudott, Szolnok felmentésére 1552. nyár végén nem került sor, de ennek oka a hadszíntéren addigra már beállt változásokban keresendő. Castaldo 1552 tavaszától fogva arra számított, hogy Sforza Pallavicini, miként 1551 őszén, úgy 1552 nyarán-őszén is a Partiumba vezet egy több ezer fős kontingenst, és a korábbihoz hasonló csapatösszevonás révén újfent lehetőség nyílik egy támadás megvalósítására, miként Lippa visszavételekor történt.¹⁰ Ecsedi Báthory András is arra kérte a királyt, éppen

⁷ Kropf (1896), 184., 478. Bár nem teljes bizonyossággal, de Horváth Mihályra alapozva ő is azzal gyanúsította Castaldót, hogy Fráter György vagyonát felprédálta, a katonák zsoldját pedig elsikkasztotta. A kérdésről bővebben: Oborni (2017), 252–258.

⁸ „*Nála a jó akarat és igyekezet nem hiányzott ehhez, csak erélye volt kevés és tettereje lassú. S ha sikert nem ért el, azt leginkább pénztelen, siralmas helyzetének kell tulajdonítanunk, a mi természetül is kissé gyáva jellemét még fokozta.*” Veress, 20.

⁹ Utješinović Ostrožinski, 26–27.

¹⁰ I. Ferdinánd Juan Alonso de Gámizhoz, Passau, 1552. június 27. és Uő V. Károlyhoz, Passau, 1552. július 15. KÖRPÁS Zoltán: I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével, Juan Alonso de Gámizzal

a szerencsétlen palásti csata napján (!), hogy Teufelt és Pallavicinit küldje Erdélybe, ahol a seregek Castaldo vezetése alatt egyesítve sikerrel vehetik fel a harcot a török ellen.¹¹ Hadim Ali – bizonyára nem véletlenül indított – támadása ezt a tervet keresztülhúzta, ily módon kímélve meg Kara Ahmedet attól, hogy annak Castaldo seregével kelljen megütköznie Temesvár elfoglalása után.

Más források is Castaldo problémacentrikus gondolkodását támasztják alá. Az erdélyi hadat lassan felemésztették a logisztikai gondok, ezek között elsőként a zsoldosok fizetetlensége és az élelmezés megszervezésének hiányából fakadó ellátatlanság. A haderő néhány hónapot meghaladó egyben tartása óriási terheket rótt a helyi lakosságra, mivel az éppen születőben lévő modern, bürokratikus, adminisztratív állam képtelen volt ezt kezelni. Miként Nyugat-Európában, úgy Erdélyben is olyan kihívásokra kellett érdemben reagálni, amelyeket ma a „*hadügyi forradalom*” hozományaként ismerünk, és amelyről a gondolkodás éppen ekkoriban vette kezdetét.¹² Úgy vélem, hogy Castaldo azért kérte arra a királyt, hogy a leendő erdélyi vajda mellé Thurzó Ferenc nyitrai püspököt főbiztosi minőségben küldje Erdélybe, mert Thurzó 1552 augusztus-szeptemberében mint élelmezési főbiztos irányította a seregek ellátását, vagyis Castaldo a problémát – mai szóhasználattal élve – szakértő bevonásával kívánta orvosolni.¹³

Jóllehet rendre említésre kerül az Aldana és közte régóta húzódó konfliktus, amely a zsoldosvezért összeférhetetlen és sértődésre hajlamos alaknak tünteti fel, mégis a magyar urak közül többekkel kifejezetten harmonikus viszonyt alakított ki. Ugyanez a hozzáállás mutatkozott meg a leendő vajda személyének folderítése során is, amikor Castaldo igyekezett eligazodni a magyar főúri társadalom belső

(1542–1556). II. közlemény (1545–1556). In: *Fons* 16/3 (2009) 342–343., Sforza tervezett Erdélybe vonulásához lásd: ecsedi Báthory András Ferdinánd királynak, Torda, 1552. június 19. BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. In: *Történelmi Tár* 3. sorozat 15. kötet (1892), 155. (188. sz.), Castaldo Miksa főhercegnek, Torda, 1552. július 19. Barabás (1892), 272. (212. sz.), Uő Ua., holdvilági tábor, 1552. július 20. Barabás (1892), 273. (216. sz.)

¹¹ Ecsedi Báthory András Ferdinánd királynak, szászsebesi tábor, 1552. augusztus 11. Barabás (1892), 282. (237. sz.)

¹² Minderről újabban: KENYERES István: A fiskális-katonai állam kezdetei Európában a 16. század első felében. In: *Századok* 155/4 (2021), 761–782.

¹³ „*Nec abs re esset, si Nitriensem episcopum sub commissarii generalis nomine per postam mittere posset, sub cuius umbra isti Albae convenire et de rebus agendis tractare possent, ut aliquo modo quamdiu possibile esset regnum istud sustineatur.*” Castaldo Ferdinánd királynak, Gyalu, 1553. február 8. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ungarische Akten Allgemeine Akten (UA AA), Fasc 69. Konv. B. Fol. 67–68., továbbá: Barabás (1892), 673. (416. sz. 2. jegyzete). Thurzó tisztségeihez: GECSÉNYI Lajos: A rejtélyes Thurzó. Thurzó Ferenc a Magyar és az Udvari Kamara elnöke (1549–1563). In: *Levéltári Közlemények* 81 (2010), 15. SARUSI KISS Béla: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. II. közl. In: *Fons* 16/1 (2009), 86, 91–92.

dinamikájának és kapcsolatrendszerének szövevényes útvesztőjében.¹⁴ Tegyük hozzá, nem túl nagy sikerrel.

Castaldo cselekvőképességének és a sereg harcértékének vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy július derekán, Temesvár ostromának idején kiűzték a moldvai vajdát Erdélyből,¹⁵ szeptember végén elhárítottak egy török támadást, valamint megakadályozták, hogy Lippa és Déva között egy korábbi erőseget felújítsanak,¹⁶ továbbá december elején is visszavertek egy Déva felé kalandozó török–tatár csapatot.¹⁷ Jellembeli negatívumok krízishelyzetben minden embernél felszínre kerülhetnek, ugyanakkor Castaldót az előbbieket, valamint életútja ismeretében tapasztalatlanoknak és gyávának nevezni revideálandó kijelentésnek gondolom.

Számháború a csapatokkal

Az Erdélybe vezényelt haderő létszámát már saját korában is ellentmondásosan becsülték föl, így nem meglepő, hogy erre vonatkozóan a 19. századi szerzők munkáiban és a napjainkig tartó szakirodalmi termésben sincs egyértelmű konszenzus.¹⁸ Legutóbb B. Szabó János és Korpás Zoltán közös cikkben tisztázta az egyik fajsúlyos kérdést, miszerint a 16. századi kortársak és a már említett 19. századi szerzők által csekély méretűnek tekintett had a létszám tekintetében nem maradt el a nyugat-európai hadszíntéren bevetett expedíciós seregeketől.¹⁹ Ugyanakkor a tényleges létszám meghatározása egyelőre még várat magára. Rögtön meg kell jegyezni, hogy a haderő létszáma még nagyságrendileg sem tekinthető kontinuusnak, mivel parancsnokaik sem voltak folyamatosan jelen a tartományban.

Bernardo de Aldana már 1549 tavaszától Magyarországon állomásozott, de mint ismeretes, Castaldo Lippa feladása után letartóztatta.²⁰ Felix von Arco és

¹⁴ VIROVECZ Nándor: Erdélyi vajda kerestetik. Ecsedi Báthory András javaslatai Giovanni Battista Castaldónak (1553). In: *Lymbus – Magyarágtudományi Forrásközlemények* 22 (2024), 239–241.

¹⁵ Castaldo Miksa főhercegnek, Holdvilág, 1552. július 20. Barabás (1892), 273. (215. sz.)

¹⁶ Castaldo Ferdinánd királynak, szászsebesi tábor, 1552. szeptember 25. Barabás (1892), 481–482. (290. sz.)

¹⁷ Castaldo Ferdinánd királynak, Gyulafehérvár, 1552. december 13. Barabás (1892), 656. (353. sz.)

¹⁸ Ascanio Centorio Degli Hortensi történeti művét szokás alapul venni, de Castaldo leveleiben és más forrásokban ennek ellentmondó adatokat találunk. Vö. Czimer, 19., Kropf (1896), 323–324. (különösen a 324. l. lj.)

¹⁹ Korpás/B. Szabó, 94–105, 108–109., Korábban: Oborni (2017), 218.

²⁰ Korpás Zoltán: A „KELETI FLANDRIA”. A spanyol öreg terciók a magyar hadszíntéren a 16. század első felében. In: *Századok. Mohács-tanulmányok*. Első kötet. (Szerk.): FODOR Pál/KENYERES István/TOMA Katalin. Budapest: Magyar Történelmi Társulat/HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont/Történettudományi Intézet 2024, 177., Korpás Zoltán: Ami a magyarországi hadjárat után történt. Bernardo de Aldana és a spanyol zsoldosok sorsa 1552 után. In: *Fons* 12/3 (2005), 379.

testvére, Johann Baptist von Arco Castaldóval együtt vonultak Erdélybe; egyikük, Felix a német–cseh regimentnek volt a parancsnoka, amely egységei közül Johann Baptist később két zászlóaljat vezetett.²¹ Felix azonban már 1551 októberében kérte felmentését, és legkésőbb 1552 tavaszán – talán a csapatok egy részével – el is hagyhatta Erdélyt, míg Johann Baptist von Arco csak 1553 tavaszán távozott.²² Andreas Brandeis egy másik német–cseh regimentet vezetett Erdélybe, amelyet a király 1551 augusztusának végén szemlélt meg, és mivel részt vett Lippa visszafoglalásában, így legkésőbb 1551 októberében már Erdélyben kellett lennie.²³ Feltehetően ő is 1553 márciusában távozott.²⁴ Karel Žierotín (Karl von Zierotin) nehézlovas tiszt, vértés parancsnok talán 1551 szeptemberében érkezhetett a tartományba, és szintén 1553 tavaszáig vett részt az eseményekben.²⁵ Hans Opperstorff (Johann von Oppersdorf) vértés parancsnok ugyan nem Castaldóval, hanem kevéssel utána, valamikor 1551 júniusának végén, legkésőbb július elején érkezett, úgy tűnik, hogy 1552 tavaszán távozott is.²⁶ Georg von Helfenstein és regimentje 1552 júniusában érkezett, és szintén Castaldóval együtt távozott.²⁷ Fabian von Schönaich vértés parancsnok 1552 nyarán, július–augusztus folyamán érkezhetett, és alig néhány hónap után, legkésőbb november

²¹ Kropf (1896), 323., *Magyar Történelmi Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból, 1538–1553*. Első osztály, II. köt. (Szerk.): HATVANI Mihály. Pest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya 1858 (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 2), 262., Johann Baptist von Arco levele Miksa főhercegnek, Nagyszében, 1552. július 3. Barabás (1892), 267. (199. sz.)

²² Castaldo levelei Ferdinánd királynak, Nagyszében, 1552. szeptember 13. és 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 59. Konv. B. Fol. 89–91. és Fasc. 60. Konv. A. Fol. 55–57., Miksa főherceg Castaldónak, Bécs, 1552. május 16. Barabás (1892), 148–149., Castaldo Ferdinánd királynak, Nagyszében, 1552. január 20. BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. In: *Történelmi Tár* 3. sorozat 14. kötet (1891), 450–452. (61. sz.), és Uő Ua., Kolozsvár, 1552. február 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 62. Konv. B. Fol. 19–22.

²³ Hatvani, 264. A magyar mustramesternek 1551. július 17-én adott utasítás szerint is csak az Arco vezette regiment volt akkor Erdélyben. ÖStA, Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA), Alte Hofkammer (AHK) Gedenkbücher, Österreichische Reihe, Bd. 67. Fol. 232v–233v., Brandeis egyik katonája versben örököltette meg Lippa bevételét: KOBZOS KISS Tamás: „Lippának erős vívása” Paul Speltacher német zsoldoskatoná szerint. In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. (Tanulmányok) A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai.* (Szerk.): CSÖRSZ RUMEN István. Kolozsvár: Kriterion 2008, 215–224.

²⁴ Pesthy Gáspár Castaldónak, Kolozsvár, 1553. március 25. Barabás (1892), 680. (450. sz.)

²⁵ SARUSI KISS Béla: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. I. közl. In: *Fons* 15/4 (2008), 511., ÖStA Kriegsarchiv (KA), Alte Feldakten (AFA), Kt. 5. 1550/12/2., ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. B. Fol. 142–145.

²⁶ Castaldo Ferdinánd királynak, Szászsebes, 1551. július 15. ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. 2. füzet. A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai.* Budapest: Akadémiai 1894, 121–122. (569. sz.), Castaldo Ferdinánd királynak, Nagyszében, 1552. április 2. Barabás (1892), 658. (135. sz.)

²⁷ Castaldo Miksa főhercegnek, Kolozsmonostor, 1552. június 29., és Uő Ferdinánd királynak, Dés, 1553. február 20., március 1–2. Barabás (1892), 157–158. (195. sz.), 673. (416. sz.), 675. (424. és 425. sz.)

12-én elhagyta a tartományt.²⁸ Melchior Füger (von Offringen) főhadiszertáros mint a tüzérség kapitánya szintén Castaldóval érkezett, és maradt annak távozásáig.²⁹ Sforza Pallavicini 1551 őszen-telén járt a keleti országrészben és Erdélyben. Mindebből kitűnik, hogy 1551 júniusa és 1553 márciusa között a parancsnokok és alakulataik nem állandó jelleggel, hanem hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak Erdélyben és a keleti országrészben.

A másik gondot az okozza, hogy ha sikerül is alaposan feltárni az előbbi parancsnokok pontos szolgálati idejét, akkor is problémák adódnak az általuk vezetett alakulatok létszámának felderítésével. Látványos példája ennek, hogy 1551 májusában az egri csapatösszevonásnál a spanyolokat 1300 fővel említik, Ferdinánd király pedig hat zászlóalj német–cseh gyalogos, szám szerint 2400 fő küldéséről írt (akiket később 2800 főre becsültek).³⁰ Ezzel szemben Castaldo szerint a spanyolok létszáma alig érte el az 1000-et, a németek pedig csak 2000-en voltak.³¹ Az Arco fivérek, Brandeis és Helfenstein regimentjének létszáma sem tisztázott.³² Felix von Arco távozásakor Brandeis ideiglenesen átvehette a regiment feletti parancsnokságot, egészen Helfenstein megérkezéséig, de az sem egyértelmű, hogy Helfenstein mekkora erővel érkezett Erdélybe.³³ Castaldo 1552. július 20-án tíz német zászlóaljról (továbbá 400 spanyolról és 100 vértessről) adott hírt, egy héttel később ezt számszerűsítve 4000, de további két héttel később már csak 3000 németről tudósított³⁴ amellet, hogy csapatokat hagyott Nagyszébenben, Brassóban, Szászsebesben és Gyulafehérvárban. Minden számítást borít azonban a novemberi mustra – csak Helfenstein regimentjét mustrálták, mert Brandeis katonái megtagadták azt –, amikor is kiderült, hogy a hivatalos létszám fele (!) hiányzik.³⁵

²⁸ Castaldo Ferdinánd királynak, szászsebesi tábor, 1552. október 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. B. Fol. 45., és Uő Ua., szászsebesi tábor, 1552. november 12. Barabás (1892), 490. (325. sz.)

²⁹ Barabás (1892), 679. (447. sz.)

³⁰ KÁROLYI Árpád: *Fráter György levelezése, 1535–1551*. Budapest: Athenaeum R. 1881, 227–228., Hatvani, 262.

³¹ Castaldo Ferdinánd királynak, Eger, 1551. május 14. Óváry, 107. (513. sz.)

³² Egy 1550-re datált, de valójában 1551. szeptember-októberi állapotokat rögzítő kivonat szerint Arco regimentje 6 zászlóaljból (2400 fő), Brandeisé pedig 5 új zászlóaljból (2350 fő) állt. ÖStA KA AFA Kt. 5. 1550/12/2. Egy 1552. április 30-i zsoldhátralékokat rögzítő jegyzékben Arco és Brandeis neve mellett szintén 6 és 5 zászlóalj van. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. B. Fol. 142–145. Köszönettel tartozom Pálffy Gézáknak, aki a forrásra felhívta a figyelmemet.

³³ Castaldo Ferdinánd királynak, Nagyszében, 1552. január 20. Barabás (1891), 450–452. (61. sz.)

³⁴ Castaldo levelei Miksa főhercegnek, Holdvilág, 1552. július 20. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A. Fol. 143–144., Segesvár, július 25–26. Barabás (1892), 274–275. (219. sz.), szászsebesi tábor, augusztus 10. Barabás (1892), 281. (235. sz.). Barabás a regesztában tévesen 400 lovasról ír: Barabás (1892), 273. (215. sz.). 1553 januárjában Nagyenyeden 4000 német ellátásának költségeivel kalkuláltak. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 69. Konv. A. Fol. 2.

³⁵ Castaldo Ferdinánd királynak, Gyulafehérvár, 1552. december 1. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 68. Konv. B. Fol. 11.

A lovasságnál is hasonló problémák fedezhetők fel. Fabian von Schönaich 1552. januári és márciusi *Bestallungja* 2000 katona felfogadására szól, az előbbi nemcsak lovasság, hanem gyalogság toborzására is.³⁶ Egyik tisztje október 8-án mustra nélkül 1500 főre kért zsoldot, viszont Castaldo értesülései szerint nem voltak többen 800-nál, és általában véve mint a vértések kapitányaként hivatkozott rá.³⁷ Karel Žierotín, szintén vértés tiszt 1551. augusztusi *Bestallungja* 500 főre szól.³⁸ 1551 októbere körül 524, de egy 1552. április 30-i zsoldhátralékjegyzék szerint csak 214 nehézlovasa volt, Castaldo pedig általában 100–150, egyszer pedig „*kevésse több*” mint 100 lovasként hivatkozott rájuk.³⁹ Az elméleti és a valós létszámok közötti eltérést Losonczy István egyik levele is érzékelteti: „*papíron*” 750 lovas van Temesváron, de ő 400-nál többet nem látott.⁴⁰

A magyarországi eredetű hadak létszámának meghatározása során hasonló nehézségek adódnak. Az egyes főurak mint kapitányok által felfogadott 100-200 fős lovasság valamelyest áttekinthetőbb, mint a darabontok vagy a vármegyei hadak és a nemesi felkelés létszámának fölbecslése. A mozgósítás nehézségei azonban átvetnek a következő kérdéskörhöz.

Erdély és a Habsburg-hatalomátvétel

Nincs kétség afelől, hogy 1553-ra az erdélyi lakosság és a rendek nagyobb része alapvetően ellenérzéseket táplált Ferdinánd uralma felé.⁴¹ Emögött több tényező állt. Egyrészt a rendszertelen zsoldfizetés nyomán fellépő elégedetlenség már 1552 nyarán is nyílt lázadásba torkollott. Mind a vidéki, mind a városi lakosság szenvedett a fizetetlen németek és spanyolok prédálásától, akikre ekkor már „*belső ellenségként*” tekintettek.⁴² Másrészt az erdélyiek János Zsigmond visszahozatalától azt várták, hogy

³⁶ ÖStA FHKA AHK Gedenkbücher, Österreichische Reihe, Bd. 68. Fol. 20v–22v, 60v–61r.

³⁷ Castaldo Ferdinánd királynak, szászsebesi tábor, 1552. október 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. B. Fol. 45., Barabás regesztájában tollhiba miatt 1400 fő szerepel: Barabás (1892), 484. (298. sz.), Castaldo a szeptember 26-i levelében említ 1400 főt Schönaich alatt. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. A. Fol. 55–56.

³⁸ Sarusi Kiss (2008), 511.

³⁹ ÖStA KA AFA Kt. 5. 1550/12/2., ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. B. Fol. 142–145., Castaldo Ferdinánd királynak, Gyulafehérvár, 1552. december 2. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 68. Konv. B. Fol. 11.

⁴⁰ Levele Ferdinánd királynak, Pankota, 1552. május 29. Barabás (1892), 151. (172. sz.)

⁴¹ Ennek körülményeiről és következményeiről: OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd alatt 1552–1556*. Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány 2002 (Fons könyvek 1), 135–140.

⁴² Helfenstein seregének egy része júliusban az ágyúkat elfoglalva Kolozsvár felprédálására indult. Castaldo a lázadást augusztus második felére elfojtotta. Castaldo levelei Miksának, Kolozsmonostor, július 8–9., szászsebesi tábor, augusztus 24. Barabás (1892), 268–269. (202. és 204. sz.), 286. (251. sz.)

visszakapják a töröktől elfoglalt birtokaikat.⁴³ Harmadrészt az oszmánok folyamatos üzenetekkel fenyegették a meghatározó erdélyi vagy Erdélyben birtokos urakat: ha nem űzik ki a németeket és nem hívják vissza János Zsigmondot, akkor elpusztítják a tartományt. Mindez végső soron oda vezetett, hogy az elégedetlenség nyílt titokká vált, és ezzel a királynak is foglalkoznia kellett. A legfőbb fölbujtónak ekkor a Szapolyai rokoni körhöz házassága útján kapcsolódó Kendy Ferenc bizonyult, aki a királyfi visszatérésétől azt remélte, hogy az ország vezetésében is szerepet kaphat.⁴⁴ Nem véletlen, hogy Castaldo kivonulása után a király voltaképpen rákényszerült arra, hogy Dobó István mellé Kendyt, a helyi „erős embert” is kinevezze vajdának.

Az erdélyi rendek konspirációival összefüggésben állhat az a magatartás, amelyet rajtuk kívül a tiszántúli magyarországi vármegyék nemessége tanúsított. Az 1552-es év egészéről elmondható, hogy a vármegyei hadak és a nemesi felkelés mozgósítása kudarcba fulladt, ugyanis még ha össze is gyűltek a csapatok, napokon belül rendre széteszlottak és hazamentek, és sem a főkapitányok, sem a király parancsainak nem engedelmeskedtek.⁴⁵ A kérdés valójában az, hogy a passzív magatartás mögött vajon mekkora részt tulajdoníthatunk annak az örökzöld hivatkozási alapnak, miszerint azért nem szálltak táborba, mert a király nincs az országban, vagy arról van-e szó, hogy a régió lakossága nem tudott, és az ellentétes irányú politikai affiliációból kifolyólag nem is akart az oszmán hódítás ellen érdemben fellépni.

* * *

Az előbbieken fölvázolt körülményeket hűen bemutatja Castaldo 1552. szeptember 11-én kelt emlékirata.⁴⁶ Az elkeseredett hangvételű *memoriale* összefoglaló jelleggel, egymás után sorolja a már hónapok óta fennálló nehézségeket, ugyanakkor megtalálhatók közte az akut módon fellépő problémák is. Ennél fogva egyszerre tekinthető emlékiratnak és helyzetjelentésnek is. Barabás Samu a regesztái között említette az iratot, kiemelve abból néhány, a regesztáíró által (és a kor szemléletmódja szerint) fontosabbnak

⁴³ Virovecz (2024), 248.

⁴⁴ Barabás (1892), 482. (291. sz.) Kendy feleségének, Lévay Katalinnak édesanyja Petrovics Anna, Petrovics Péter lánytestvére volt. 1552-ben Castaldo előtt is nyílt titok volt, hogy testvérével, Antallal a Szapolyai-restaurációt támogatják. János Zsigmond (és Izabella) 1556. évi visszatérése után komoly aspirációkat mutattak a főhatalom és a János Zsigmond feletti gyámság irányába, amely végül az ellenük és Bebek Ferenc ellen elkövetett merényletbe torkollott. HORN Ildikó: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). Budapest 2012 (Akadémiai doktori értekezés, kézirat), 85–98., Virovecz (2023), 155–167.

⁴⁵ Virovecz (2023), 136., Korpás/B. Szabó, 108.

⁴⁶ Ferdinánd király október 8-i válaszában tett javaslatokat. Barabás (1892), 484. (296–297. sz.), Castaldo az 1553. február 20-án kelt leveléhez is mellékelte egy emlékiratot, valamint Andreas Brandeisét is. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 69. Konv. B. Fol. 115–120. Néhány pontja: Barabás (1892), 673. (416. sz. 2. lj.)

ítélt részletet.⁴⁷ Alább a teljes forrást közlöm. Az emlékirat két és fél oldal terjedelmű, majdnem minden mondat önálló bekezdést alkot. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a bekezdéseket sorszámokkal láttam el. A tulajdonneveket és népvneveket betűhű alakban, de nagy kezdőbetűvel írtam át, és a tiszteleti címek is nagy kezdőbetűvel olvashatók. Az *y* és *u* betűk hangértéküknek megfelelően (*i/ii – v*) szerepelnek.

Forrásközlés

Giovanni Battista Castaldo emlékirata Ferdinánd királynak Szászsebesi tábor, 1552. szeptember 11.

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. A. Fol. 29–30. (orig.)

1. *Ófelsége vegye figyelembe, hogy mivel Szolnok elveszett, illetve Eger és Tokaj is elveszhet, ezáltal ők be vanna kerítve. Katonai vagy anyagi segítség csakis a kassai úton juthat Erdélybe – de ebben is kételkedik.*
2. *A sereget a pénzhiány miatt a teljes megsemmisülés fenyegeti, csak Lengyelország irányából érkezhethet segítség, az is nehezen.*
3. *Ha Ófelsége azt akarja, hogy kitarson, akkor gondolja át, hogy tudja-e folytatni a zsoldfizetést télen is, és hogy jövő tavasszal képes lesz-e őt katonai erővel megsegíteni.*
4. *Ha a moldvai vajdát nem ölték volna meg, akkor már az országon kívül lennének. (Ti. kiűzték volna őket Erdélyből.)*
5. *Saját csapataiban is alig bízik, mindenki a menekülésre gondol.*
6. *A nemesek nem viselkednek megfelelően, vagy mert nem tudnak, vagy mert nem is akarnak.*
7. *A szászok ugyan lankadnak a segítségnyújtásban, de így is jobban megállják a helyüket, mint mások.*
8. *Az 52 000 forint nyomban elkélt, mert a vértések a teljes fizetésüket akarták, és 7000 forintot így is ezüstlapokban kellett kipótolni.*
9. *Nem tudja, hogy miként tarthatná a sereget táborba szállva, mert a pénzt felélték, de ha visszahívja őket, a törökök azonnal betörnek az országba.*
10. *Támogatta a Gyulán állomásozó 800 lovast, ecsedi Báthory Andrást, Balassa Menyhártot, Török Jánost, Kendy Ferencet és másokat, fizetést adott Várkocs Tamásnak, ecsedi Báthory Miklósnak és váraik őrségének. 8000 forintot már kifizetett, de 35000-et követelnek. A tüzérséget is támogatják, nehogy a lovak elpusztuljanak, és hogy a tisztek szolgálatban maradjanak.*

⁴⁷ Barabás (1892), 479–480. (283. sz.)

11. *A spanyolok csak azért nem láznak, mert kevesen vannak, azonban őket is segíteni kell, de így is elkerülhetetlen, hogy valami nagyobb baj ne legyen, vagy zendülés, vagy szökés miatt. Képtelen a sereget egyben tartani.*
12. *A világon nem volt még tisztviselő ilyen körülmények között.*
13. *A havasalföldi vajda az adófizetés folytatására és a németek kiűzésére szólította fel a lakosságot, akik hajlanak is erre, gondolván, hogy János Zsigmond lesz majd az uralkodójuk. Igyekezett őket lebeszélni erről. Megengedte, hogy adót fizessenek, ha ezzel megszilárdítják a békét.*
14. *A karánsebesiek és lugosiak már adót fizetnek, mert vagy nem tudják, vagy nem akarják magukat megvédeni. Minden csak egy hajszálon függ, segítség nem várható, és attól tart, hogy a sereg nem (ellenséges) fegyver, hanem a parasztok kezei által vész el.*
15. *Ökrökért küldött, hogy az ágyúkat Váradról elvontassák, de senki sem tesz egy lépést, fizetségért sem. A lakosok a hegyekbe és az erdőkbe húzódtak, akik maradtak, azok őrzik a szénát és a szalmát, és nem engednek rekvirálni.*
16. *Bár Ófelsége azt írta neki, hogy Szolnok (f)elkészült, ő mégis küldött három irányból segítséget, de az őrség még azelőtt elmenekült, hogy csak egy madár is berepülhetett volna.*
17. *Írt Egerbe, Kassára, Tokajba, és a kapitánynak, akit két tüzérrrel Szolnokba küldött, hogy ha oda nem tudna bejutni, akkor menjen Tokajba, és onnan Egerbe.*
18. *Kassára is küldött embereket, hogy kémleljék az utat, ha arra vonulna az ellenség, vajon időben a segítségükre tudna-e lenni, és hogy lássák, Ófelsége segítsége beérkezett-e már.*
19. *A törökök a tél ellenére két irányból terveznek betörni az országba (ti. Erdélybe).*
20. *Nincs embere, aki értene az élelmezés megszervezéséhez, s ettől a sereg nagyon szenved.*
21. *Andreas Brandeis, Georg von Helfenstein és a lovasság kapitánya (Fabian von Schönaich) távozni akar.*
22. *Sokan betegek, köztük a tüzérek kapitánya (Melchior Füger von Offringen), a fizetőmester és a postamester is.*
23. *Sokan távoznak a táborból és nem lehet őket visszatartani, mert kételkednek a király személyes jóvetelében.*
24. *Ha a hónap végéig nem érkezik pénz, a lázadó sereget nem lehet tovább egyben tartani.*

- [1.] Quod Maiestas Sua consideret cum amissum sit Zolnock⁴⁸ et quod Deus avertat amittatur quoque Agria⁴⁹ et Tokaj⁵⁰ sumus hic clausi, nec poterit ad nos venire subsidium aut pecunia nisi per viam Cassouiae,⁵¹ de qua non minus dubito postquam Deus ita vult propter peccata nostra.
- [2.] Quod sine dubio gentes istae versantur in evidenti discrimine perditionis propter defectum pecuniarum, et subsidium quod per nullam partem venire potest, nec ipsae se possent conservare nisi per Poloniam idque summa cum difficultate.
- [3.] Si Maiestas Sua voluerit ut me sustineam cum gentibus, videat an possit continuare solutionem per hanc hiemem, et ad futurum ver possit habere vires quibus nobis succurrat.
- [4.] Si Moldaus⁵² non fuisset interemptus, essemus extra regnum.
- [5.] Quod in nemine confidere queam quam in nostris gentibus, idque difficulter, quia omnes de salute sua cogitant.
- [6.] Quod nobiles non bene se gerant vel quia non possunt aut non volunt.
- [7.] Quod Saxones languescant in auxiliando nobis, attamen magis resistunt quam caeteri.
- [8.] Quod illa 52 millia florenorum⁵³ statim fuerint absumpta, quia cathaphracti voluerunt integre persolvi, fuit itaque necesse dare eis argentum in laminis pro septem millibus florenorum ad complementum integrae solutionis.⁵⁴
- [9.] Quod iam ignorem quomodo exercitum diutius in castris et campo retineam, qui iam subsidium quod ipsi dederam prorsus consumpsit, quem⁵⁵ si eos e campo reduxero Turcae statim regnum irruent.

⁴⁸ A Zagyva tiszai torkolatánál 1550–1552-ben a kor hadászati elvárásainak megfelelő, korszerű erősség épült. Minderről bővebben: KERTÉSZ Róbert/KORPÁS Zoltán: A szolnoki végvár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Vilella de Aldana ide kapcsolódó levelei. In: *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XXII.* (Szerk.): GULYÁS Katalin/HORVÁTH László/KAPOSVÁRI Gyöngyi. Szolnok: Damjanich János Múzeum 2013, 387–450.

⁴⁹ Eger. Vár és püspöki székhely Heves vármegyében. A vár alá – kisebb előcsatározások után – Hadim Ali éppen szeptember 11-én, Castaldo levele keltének napján érkezett, Kara Ahmed szeptember 13-án.

⁵⁰ Tokaj. Vár a Bodrog és a Tisza összefolyásánál Zemplén vármegyében, ekkor a Serédy család zálogbirtoka. Bővebben: KENYERES István: *Uradalmaik és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar királyságban.* Budapest: Új Mandátum 2008 (Habsburg Történeti Monográfiák, 2.), 282–283.

⁵¹ Kassa (ma Košice, SK). Szabad királyi város Abaúj vármegyében.

⁵² Ștefan Rareș (VI. István) moldvai fejedelem, akit 1552. szeptember 1-jén gyilkoltak meg.

⁵³ Az Udvari Kamara 50000 forint zsold Erdélybe küldéséről április elején határozott. ÖStA HKA AHK Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 388. Fol. 37.

⁵⁴ Lapszéli jegyzet: *in plansas.*

⁵⁵ Er. *atque*, majd áthúzva.

[10.] Quod succurrerim octingentis equitibus qui fuerunt Iulæ⁵⁶ ac ipsi Bathory,⁵⁷ Balassae,⁵⁸ Iohanni Tureck,⁵⁹ Kendy⁶⁰ et aliis. Quod dederim pecunias Varcocio,⁶¹ Bathori⁶² et suis arcibus et petunt triginta quinque millia florenorum non obstante quod ipsis dederim octo millia. Quod artellariae succurratur continue, ne equi moriantur et ut officiales servire queant.

[11.] Quod Hispani non sint seditiosi quia paucus eorum sit num[e]rus, sed assidue oportet ipsis subsidium ferre, atqui impossibile est quin emergat aliquod magnum malum vel per seditionem vel per fugam, quandoquidem non adest mihi amplius commoditas illos intertenendi, et dico de universis copiis.

[12.] Maiestas Sua sciat quod credam nullum unquam in mundo fuisse hominem in officio constitutum qui in his terminis exstiterit in quibus ego exstiti atque adhuc existo.

[13.] Quod Vaiuoda Transalpinus⁶³ admonet⁶⁴ regnum sine intermissione ad solutionem tributi, et quod expellant Germanos, et regnicolae ipsi libenter aures praebent, cogitantes se habituros filium Regis Iohannis,⁶⁵ quod ego eis summo quo potui⁶⁶ studio conatus sum dissuadere,⁶⁷ et ipsis concessi ut solvant tributum, si ea ratione pacem firmare poterunt.

⁵⁶Gyula. Vár és város Békés vármegyében. 1552 tavaszáig Patócsy Ferenc birtoka, akivel Castaldo megegyezett a vár átadása felől. Barabás (1891), 453. (65. sz.), Barabás (1892), 144–145. (143. 144. és 145. sz.) Az év folyamán több kapitány, köztük Horvátinovics Bertalan és Bakics Péter lovassága is ott állomásozott.

⁵⁷Ecsedi Báthory András, korábban „dunáninenni” főkapitány, ekkor erdélyi vajda. Tisztségéből adódóan hivatalosan 700 lovas és 100 gyalogos fölött rendelkezett, de a csapatok háromhavi zsold kifizetése nélkül nem voltak hajlandók Erdélybe indulni. Barabás (1892), 148. (161. sz.)

⁵⁸Gyarmati Balassa Menyhárt, ekkor „dunáninenni” főkapitány, 200 lovasra kapott fizetést. Virovecz, 2023, 135–136.

⁵⁹Enyingi Török János. Szintén 200 lovasra kapott ekkor fizetést. Castaldo Miksa főhercegnek, Kolozsmonostor, 1552. június 29. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. Fol. 174–175.

⁶⁰Szentiváni Kendy Ferenc, aki Castaldo előbbi levele szerint 100 lovasra kapott fizetést.

⁶¹Varkocs Tamás, ekkor váradi főkapitány.

⁶²Valószínűleg ecsedi Báthory Miklóst érti alatta, akit a király 1552 nyarától 200 lovassal szolgálatba fogadott. ÖStA FHKA AHK Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 388. Fol. 49v.

⁶³Mircea Ciobanul havasalföldi vajda (1545–1552, 1553–1554, 1558–1559). JAKÓ Klára: A 16. és 17. századi moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztségviselők magyar nyelvű leveleinek sajátosságairól. In: „...éltünk mi sokáig két hazában!...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére.* (Szerk.): DÁNÉ Veronika/OBORNÍ Teréz/SIPOS Gábor. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2012 (Speculum Historiae Debreceniense 9), 237.

⁶⁴Föléírva: *sollicitat*

⁶⁵János király fia: II. (Szapolyai) János (Zsigmond) választott magyar király (1540–1570), Erdély és a magyarországi Részek fejedelme (1570–1571).

⁶⁶Er. *vir*, majd áthúzva.

⁶⁷Lapszéli jegyzet: *desengannarlos ottorgado*.

[14.] Caransebesiensēs⁶⁸ et Lwgasiensēs⁶⁹ iam solvunt tributum quia se defendere aut nequeunt aut nolunt. Quod omne satis subtili filo aptatum est, nec video remedium, nisi a Deo adhibeatur, quia dubito quod istae gentes sponte corrueant trucidabunturque omnes⁷⁰ si non fascium saltem rusticorum manibus.

[15.] Misi pro bovis ad educendum bombardas e Varadino,⁷¹ nec inveniuntur qui unicum tantum passum pro mercede ire velint, sunt enim in montibus atque nemoribus, et reliqui custodiunt fenum et stramen ac fortunas suas nec permittunt quidpiam a nostris auferri.

[16.] Quanquam Maiestas Sua mihi scripserit Zolnockum paratum et instructum esse, nihilominus ego quoque miseram subsidium per tres partes, sed non expectarunt tamdiu quod avis volans intrare potuisset quin profugerunt.

[17.] Quod Agriam continue scripserim, nec non Cassouiam et Tockaÿ ac capitaneo quem in Zolnock mittebam cum duobus bombardariis iniunxeram, si in Zolnock penetrare non posset ut Tockaium, et inde Agriam sese conferret.

[18.] Misi Cassouiam ad explorandum iter, si hostes eo pergerent an possem in tempore illi suppetias ferre, etiam si longum sit iter, atque ut simul videatur an subsidium Maiestatis Suae Cassouiam⁷² intrarit nec ne.

[19.] Quod Turcae cogitent per duas partes in regnum istud irrumpere non obstante hieme.

[20.] Quod non habeam hominem qui intelligat expeditionem victualium, propter quem defectum exercitus multum patitur.

[21.] Quod Brandiss⁷³ et Comes in Helffenstain⁷⁴ discedere cupiant, idemque velit⁷⁵ praefectus⁷⁶ equitus.

[22.] Plurimos esse aegrotos sicuti capitaneus [!] bombardarium,⁷⁷ solutorem, magistrum postarum et alios multos.

⁶⁸ Karánsebes. (Ma Caransebeş, RO) Szabad királyi város Szörény vármegyében.

⁶⁹ Lugos. (Ma Lugoj, RO) Krassó vármegye székhelye. Karánsebessel együtt Lippa feladása után, 1552 augusztusában hódolt meg a törököknek.

⁷⁰ Utána eredetileg *manibus*, majd kihúzva.

⁷¹ Nagyvárad (Ma Oradea, RO), vár és püspöki székhely Bihar vármegyében, a vármegye központja.

⁷² Lapszéli betoldás.

⁷³ Andreas Brandeis udvari tanácsos, Erdélyben ekkor 5 német–cseh zászlóalj parancsnoka (*Obrist*). 1553 júniusában hadszertáros és hadi fizetőmester. SARUSI KISS Béla: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. III. közl. In: *Fons* 17/3 (2010), 362.

⁷⁴ Georg (II.) von Helfenstein (1518–1573), korábban harcolt a schmalkaldeni háborúban, 1559-ben Ferdinánd császár udvarmestere lett. 1552 nyarán Erdélybe vezetett egy német regimentet (*Obrist*).

⁷⁵ *Idemque velit* helyett eredetileg *nec non*, majd áthúzva.

⁷⁶ Külföldi (nehéz-)lovasságot ekkor Karel Žierotín és Fabian von Schönaich vezetett. Kapitányuk alatt Castaldo bizonyára utóbbi értette, mert többször is említette az ő távozási szándékát. Schönaich november 12-én hagyta el Erdélyt. Barabás (1892), 325. (490. sz.)

⁷⁷ Melchior Füger (Fueger) von Offringen ekkor erdélyi, később tiroli főhadszertáros (*Zeugmeister; Feld- und Hauszeugmeister in Tirol*) (1554–1565). Sarusi Kiss (2009), 84., 122., Nadja KRAJICEK:

[23.] Quod e castris multae gentes recedant, quae retineri nequeunt dubitantes regem⁷⁸ in persona non esse venturum.⁷⁹

[24.] Quod reliqueritis exercitum tumultuantem, et quod sustineri nequeat nisi adveniant pecuniae, ad omne possibile et impossibile usque ad finem istius mensis.

[A külföldre több egykorú kéztől:]

11. Sept. 1552.

Memoriale per Cropellum⁸⁰ allatum cum litteris de 11. Septembris

Memoriale

„EVERYTHING HANGS BY A THREAD”

CASTALDO’S REPORT FROM TRANSYLVANIA, 11 SEPTEMBER 1552

This study examines the military events that unfolded in Transylvania and the Kingdom of Hungary in 1552, with a particular focus on the role and actions of Giovanni Battista Castaldo. Challenging earlier reductive interpretations, the author employs a broader range of sources to present a more nuanced understanding of the situation. Rather than portraying Castaldo as cowardly or inept, the analysis reveals that he found himself in an exceptionally precarious position while attempting to defend Transylvania.

The investigation highlights critical issues such as severe logistical constraints within the Habsburg army, chronic wage arrears, widespread discontent among the local populace, and the divergent political agendas of the Transylvanian estates, which were often at odds with Habsburg strategic goals. A memorial dated 11 September 1552 illustrates the desperate conditions confronting Castaldo: financial shortages, scarcity of supplies, declining troop morale, persistent Ottoman threat, and the unreliability of the local elite.

Aus alt mach neu. Die Innsbrucker Zeughäuser unter dem Hauszeugmeister Bartholomäus Freisleben. In: *Des Kaisers Zeug. Maximilians Zeughaus in Innsbruck*. (Hg.): Wolfgang MEIGHÖRNER/Claudia SPORER-HEIS. Innsbruck: Tyrolia 2019, 148.

⁷⁸ A szeptember 11-i levélben, amelyhez az emlékiratot csatolta, arra kérte Ferdinánd királyt, hogy legalább Pozsonyig jöjjön el. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. A. Fol. 31.

⁷⁹ Lapszéli jegyzet: *manus Castaldi*.

⁸⁰ Bizonytalan olvasat. Az írásképp alapján az emlékirat nem Castaldo, és nem is Marco Antonio Ferrari kézírása, jöllehet ő volt a Castaldo által leggyakrabban foglalkoztatott titkár.

The study concludes that the eventual loss of Transylvania cannot be attributed to the failures of individual actors alone, but must instead be understood as the product of the broader, multifaceted political, military, and social crises that characterized the mid-sixteenth century.